

KUTSAL KİTAPLARDAN MENAKİPNAMELERE YANSIYAN BİR MOTİF: İNSAN VEYA HAYVAN DİRİLTME

Berna KOLOT*

Öz

Antropolojik görüş, aynı ya da benzer şartlar altında yaşayan insanların benzer düşüncelere sahip olacağını belirtir. Dolayısıyla bu durum benzer düşüncelere sahip insanların benzer motif ve ritüellere sahip olabileceğini akla getirir. Bu çerçevede köklü bir geçmişe ve tarihi bir derinliğe sahip olduğu düşünülen *ölü insan veya hayvan diriltme* motifi, halklar arasında benzer nitelikler taşıyan motiflerden yalnızca bir tanesidir. Temel itibarla ortak olmakla birlikte bu motifin farklı halklarda farklı işlevler açısından kullanımı söz konusudur. Bireyin sembolik ölümünü gerçekleştirerek kendisine musallat olduğu düşünülen kötücül varlıkları aldatma, kötülüğün, günahların aktarılıp yeniden doğuşu sağlama ve kutsal bir göreve gelmenin ilk şartı olarak diriltme motifini görmek mümkündür. Bunların yanı sıra gerek Kitab-ı Mukaddes gerek Kur'an-ı Kerim'de ya da kutsal kabul edilen dinsel nitelikli kitaplarda, dinî inanışların yol göstericileri olarak kabul edilen peygamberlerden bazılarının diriltmeyi yerine getirdiğini konu edinen kıssalar mevcuttur. Ayrıca menakıpname, velayetname gibi adlarla sunulan veli kıssalarında da ölü insan veya hayvan diriltme motifine sıklıkla rastlandığı görülür. Bu vb. kıssalarda karşımıza *mucize* ve *keramet* olarak adlandırılan iki olağanüstü güç belirtisi çıkar. Burada dikkat çeken husus, Tanrı tarafından peygamberlere bahşedilen diriltme mucizesinin, peygamberler çağı sonrasında etrafında birleşen insanlara din öğreticiliği işleviyle ortaya çıkan velilerin bu mucizevi rolü üstlenmesi ve keramet adıyla kıssalarda kendisine yer edinmesidir. Peygamberlerin genellikle onların kutsiyetine inanmayan kişiler tarafından sınanması, bu olağanüstü özelliklerinin kanıtlanması istendiği durumlarda diriltme mucizesini gerçekleştirdiği görülür. Aynı durum zamanla peygamberlerin yol gösterici işlevini üstlenen velilerin de kerametleriyle aktarılmasında karşımıza çıkar. Bu zatların tıpkı peygamberler gibi olağanüstü vasıflar sergilemesinin yahut sergilemesi gerektiğinin düşünülmesinin altında yatan nedenin kendilerinin halk tarafından kabul edilmesi, halkın sevgisini, saygısını ve güvenini kazanarak yüklenmiş misyonun yerine getirilmesini kolaylaştırmak olduğu düşünülebilir. *Mucize* ve *keramet* kavramlarının oluşturulmasındaki ayrımın da dinî açıdan bakıldığında peygamberlere karşı yapılacak herhangi bir saygısızlığın önüne geçilmesini engellemek amacıyla yaratıldığını akla getirir. Bu çalışmada peygamberlerin *mucize*, velilerin *keramet* olarak gerçekleştirdiği ölü insan veya hayvan diriltme motifinin kutsal kitaplardan menakıpnamelere nasıl yansıdığı ve mucizeden keramete dönüşümü değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Peygamber, veli, mucize, keramet, diriltme.

A MOTIF REFLECTED IN MENAKIPNAME FROM THE HOLY BOOKS: RESURRECTING A HUMAN OR AN ANIMAL

Abstract

Anthropological opinion says that people living in the same or similar conditions will have like-minded people. Thus, it reminds us that like-minded people may have similar motives and rituals. The motive of the resurrection of dead people or animals, which is believed to have a deeply rooted past and historical depth, is only one of the motives bearing similar qualities among peoples. Although it is common in basic terms, this motif is used in different peoples in terms of different functions. It is possible to see the motive of deceiving the evil entities that are considered to haunt him by performing the symbolic death of the individual, transferring evil, sins and ensuring rebirth and resurrection as the first condition for coming to a sacred mission. In addition, there are stories about how some of the prophets fulfilled the resurrection, both in the Bible and in the Holy Qur'an, or in religious books that are considered sacred. Furthermore,

* Dr. Halk Bilimci, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, b.bernakolot@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4573-7682.

---

it is often seen that the motif of resurrecting a dead person or animal is found in studies presented by names such as *menakıpname*, *velayetname*. In these and similar works, we come across two signs of extraordinary power called *miracle* and *keramet (oracle)*. It is noteworthy that the miracle of resurrection bestowed by God on the prophets is that the *evliya*, who appeared after the age of the prophets with the function of teaching religion to the people who united around them, took on this miraculous role and took part in the stories called *keramet*. It often happens that the prophets perform the miracle of resurrection when they are tested by people who do not believe in their holiness, and it is desirable to prove these remarkable properties. The same situation occurs in the transmission of *evliya*, which take on the guiding function of the prophets, with their blessings over time. It can be considered that the main reason for considering that these people should exhibit or display extraordinary qualities just like the prophets is to be accepted by the people themselves, to gain the love, respect and trust of the people and to facilitate the fulfillment of the mission they are charged with. It can be said that the distinction in the creation of the concepts of miracle and mercy was also created in order to prevent any disrespect for the prophets from being prevented from being done from a religious point of view. In this study, it is examined how the dead human or animal resurrection motif performed by the prophets as a miracle and the *evliyas* as a *keramet* is reflected in the *menakıpname* from the holy books. In addition, it has been tried to evaluate how and in what way the act of resurrection was performed by these persons in the scriptures in a religious and mythological context.

Keywords: Prophet, saint, miracle, *keramet*, resurrection.

Giriş

İnanılan bir Tanrı, kendini Tanrı'ya sevdirme, Tanrı'nın emir ve yasaklarını yerine getirme, O'na kulluk etme gibi eylemler bireysel formda dinî nitelikler taşıdığı kadar toplumsal ahlak içerisinde de önem arz etmektedir. İyi bir kul olmaya çalışan insan bu dünyadaki mahiyetini olumlu nitelikler taşıyarak geliştirdikçe yaşadığı toplumun gelişmesine de katkı sağlar. Bu ve bunun gibi düşünceler ahlakın sağlam dayanağı olarak kabul gören, aynı zamanda “inanç, itikat, ibadet, âdet, gidilecek yol, hesaplama, şeriat” (Güzel, 2012: 97) gibi anlamlara gelen din tanımını akıllara getirmektedir. Değişimin, gelişmenin temel yapı taşlarından biri olarak düşünülen dinin Tanrı ile insan arasındaki bağlantıyı kurabilen, Tanrı'nın emir ve yasaklarını insanlara ileten, dinin nasıl yaşanması gerektiğini kendi yaşamlarıyla örneklendiren ve bu uğurda yol gösteren elçileri, elçilere rehberlik eden kitapları bulunmaktadır. Peygamber olarak adlandırılan bu elçiler, Tanrı'nın kendilerine vahiy yoluyla gönderdiği kitapları insanlara ulaştırır, Tanrı ile kulları arasında aracı görevini yürütür. İslami bakış açısında Tanrı'nın yarattığı ilk peygamber Hz. Âdem, son peygamber ise Hz. Muhammed olarak kabul edilmekte, bu iki peygamber arasında yine onlarca peygamberin yeryüzüne indirildiğine inanılmaktadır. Büyük bir kitle tarafından son peygamber vasfıyla nitelendirilen Hz. Muhammed, İslamiyet dinini yaymakla mükellef tutulmuş ve yaşamı boyunca İslam dininin yayılması için mücadele etmiştir. Dini yayma yolculuğunda ise kendisine ‘Tanrı lafzı’ olarak inanılan Kur’an eşlik etmiştir. İslam inancının Türk yurtları arasında yayılmaya başlamasıyla birlikte Allah dostu oldukları düşünülen veliler ortaya çıkmış ve bu veliler İslam dininin bilhassa Anadolu’da yayılmasında önemli bir etken olmuştur. Kendileri etrafında pek çok müridi barındıran, halkın her zorlukta ve sorunda kendisine başvurduğu kişiler hâline gelen velilerin hayatını aktaran kitaplar yazılmıştır. Menakıbnameler olarak kayda geçen bu kitaplarda peygamberlerin dini yayma, din öğretilerini halk arasında benimseterek örnek model olma vasfını üstlenen velilerin doğumundan ölümüne kadar hayat hikâyeleri kaleme alınarak öldükten sonra yaşatılmaya devam etmeleri sağlanmıştır.

Tanrı tarafından bizzat elçi tayin ettiği kişilere gönderildiğine inanılan kutsal kitaplarda peygamberlerin sıradan insanlarda görülmesi mümkün olmayan harikulade olaylarına şahit olunmaktadır. Peygamberlerin etrafını saran kitleye kendisini kanıtlamak zorunda kaldığı durumlarda zuhur eden olağanüstü hâllerden bazılarının menkıbelerde veliler üzerinden anlatıldığı görülmektedir. Bu çalışmada peygamberlerde mucize olarak zuhur eden ölüleri diriltme hadisesinin velilerde hangi durumlarda teşekkül ettiği, kutsal kitaplarda nakledilen bu hadisesin anlatılara nasıl yansıdığı üzerinde durulacaktır.

1. Peygamberler ve Kutsal Kitaplar

Tanrı'nın bizzat dini öğretmesi ve yayması emri ile kişiöğullarına gönderdiği peygamberler kutsal kişiler olarak kabul edilmekte hatta dinin öğretilerinin insanlara aktarıldığı kutsal kitaplarda peygamberlerin çeşitli olağanüstü vasıflarına şahit olunmaktadır. İslam inancına göre Allah, insanları kendisine kulluk etmek ve kulluklarını sınamak için yaratmıştır. Ancak insanları sürekli imtihanlarla denetleyen Allah merhamet bahşederek kendisine kulluk etsinler diye yarattığı kullarına doğru yolu bulmaları, “dünya ve âhiret mutluluğunu kazanmada rehberlik etmeleri için tarih boyunca her millete peygamberler gönderip, kutsal metinler indirmiştir.” (Önal, 2019: 1069). Allah, İslam dininin kutsal kitabı olan Kur’an’da “peygamber ve kitap gönderilmeyen hiçbir toplumunun bulunmadığını, kimi zaman ismen kimi zamanda icmalen zikrederek her ümmete uyarıcı olarak birçok peygamber ve kitaplar gönderdiğini” (Önal, 2019: 1078) beyan etmektedir. Kur’an’da ismen belirtilen üç kitap mevcuttur; Tevrat, Zebur ve İncil. Bakara Suresinin 53. ve 136. (2011: 11, 26) ayetlerinde Hz. Musa’ya Tevrat’ın; Nisa Suresinin 163.ayetinde ve İsrâ suresinin 55.ayetinde (2011: 113, 307) Hz. Davud’a Zebur’un; Bakara suresinin 136. (2011: 26) ayetinde Hz. İsa’ya İncil’in ve Maide suresinin 48. ayetinde (2011: 126) Hz. Muhammed’e Kur’an’ın gönderildiği belirtilmektedir.

Tanrı tarafından peygamberlere vahiy yoluyla gönderildiğine inanılan kitaplar Allah’ın kelamı olarak kabul edildiğinden kutsal mahiyet taşımakta bu yüzden onlara kutsal kitaplar denilmektedir. Elçi tayin edildiğine inanılan peygamberler de amaçlarını gerçekleştirmek için kutsal kabul edilen bu kitapları kullanmaktadır. Bugünkü şekliyle herkesin ulaşabileceği dört kutsal kitapta peygamberlerin yaşamlarından kesitler aktarılmakta, insanlara çağrılar yapılmakta, ‘doğru yol’ gösterilip ‘gaflete’ düşmeleri engellenmeye çalışılmaktadır. İnanan insanlar için somut bir delil olarak kabul edilen kutsal kitaplarda peygamberlerin bazı olağanüstü hünelerine de şahit olunmakta ve bunlar mucize olarak adlandırılmaktadır.

2. Veliler ve Menakıpnameler

Dini yayma ve din öğreticiliği vasıfları ile inançlı toplumlarda üstün konumda kendine yer bulan peygamberlerin yol gösterici işlevini bilhassa İslam dünyasının neredeyse her kesiminde yürüttüğü düşünülen ve “dost, ahbab, arkadaş, yardımcı, komşu” (Ocak, 2016: 24) anlamlarına gelen velilerin tarih sahnesinde yer aldığı görülmektedir. Kendini Allah’a adayan ve Allah tarafından dost kabul edildiği düşünülen veliler, yaşamlarını devam ettirip yurt tuttıkları coğrafyalarda etrafını saran müritleri ile beraber inandıkları dini yaymak için mücadele ederler. Velilerin bu mücadeleleri ölmeden önce veyahut öldükten sonra kaleme alınmış olan ve menakıpname adı verilen eserlerde aktarılmaktadır. Aynı zamanda bu eserlerde velilerin çeşitli mucizevi eylemler gerçekleştirdikleri görülmekte ve bu eylemler kutsal kitaplarda bazı peygamberlere atfedilen olağanüstü eylemlerle benzer özellikler sergilemektedir.

Köken itibarıyla eskilere dayanan veli kültü içerisinde herkesin veli olmayacağı, veli olmanın belli hususları ve zorlukları olduğu bilinmektedir.¹ Bir veli, veli olabilmenin temel şartlarını yerine getirebilirse Allah’ın da takdiriyle velâyet makamına erişebilir. Velâyet makamına gelen bir veliyi Allah’ın her türlü kötülük ve beladan koruduğuna hatta başka Müslümanlarda bulunmayan bazı olağanüstü özellikleri ona lütfedeceğine inanılır (Ocak, 2016: 26). Allah’ın diğer Müslümanlarda bulunmayıp velâyet makamına erişen velilere takdim ettiği bu olağanüstü özellikler menkıbelerde çokça karşımıza çıkan kerametlerdir. Dokuzuncu yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlayan menakıp, velilerde meydana gelen olağanüstü hal ve hareketlerle kerametleri aktaran küçük hikâyeler anlamına gelmektedir² (Ocak, 2016: 21). Birbirleriyle benzerlik gösteren menkıbevi anlatılar, toplum üzerinde belli etkisi olan, çeşitli fonksiyonları³ yerine getiren şahsiyetlerin etrafında yeniden şekillenir (Çetin ve Karademir, 2018: 305). “Halk anlatmalarının genel bir özelliği olarak karşımıza çıkan kültürel unsurları geçmişten bugüne taşıma işlevi, velilere bağlı olarak anlatılan menkıbelerin de fonksiyonları arasında tezahür etmektedir” (Savaş, 2019: 836). İçerisinde birçok veliye dair keramet barındıran ve tasavvuf ehli açısından önem arz eden menkıbeler, çoğunlukla mahiyetini oluşturan bu zatların vefatlarından sonra halk tarafından kendilerine isnat edilmiştir.

3. Bir İnanç Motifi: İnsan veya Hayvan Diriltme

Şamanların, Buda rahiplerinin, Hristiyan azizlerinin ve tasavvuf ehli velilerin menkıbevi hayat hikâyelerinde keramet adıyla nakledilen birbirinden ilginç harikulade olaylar silsilesine rastlanmaktadır. Bu harikulade olaylardan bir tanesi de Tanrı’nın elçileri olarak kabul gören peygamberlerde zuhur eden ölülere diriltme motifidir. Ahmet Y. Ocak (2013) inanç motifleri olarak ele aldığı kerametleri incelerken diriltme motifini *kemiklerden diriltmek* ile *ölü insan veya hayvan diriltmek* şeklinde iki ayrı başlıkta ele almıştır. Bu incelemede Ocak, ölü insan veya hayvan diriltmeyi Kitab-ı Mukaddes⁴, kemiklerden diriltmeyi ise Şamanizm kaynaklı inanç motifi olarak değerlendirmiştir. Bazı halk inanışlarına göre ruhun kemiklerde bulunması kemiklerden diriltmenin temelinde yatan düşüncenin sebeplerinden biridir. Türk halkları arasında da rastlanan bu inanış, kemiğe saygı duyulmasını gerekli kılmış ve yenilen her hayvanın kemiğinin titizlikle korunmasına vesile olmuştur. Ocak’a (2013: 170) göre bu durum, yeniden dirilişin kemikler vasıtasıyla gerçekleşeceğine inanılmasından kaynaklanmaktadır. M. Eliade’ye (2014: 98, 211) göre avcı-çoban halkların inanışlarında kemik, insan ve hayvanın içerisinde yer aldığı büyük yaşamın öz kaynağını temsil eder. Bu sebeple ölen hayvanların kemiklerinin korunması ya da ölen insanların gömülmesi yahut yüksek yerlere kaldırılması yeniden dirilişin kemiklerden olacağı yönündeki umuttan kaynaklanmaktadır. Çünkü kemik, “ruhun barındığı yerdir ve dolayısıyla tekrar dirilme nesnesidir.” (Bayat, 2015: 248). Bu bakış açısıyla ölen hayvanın yeniden doğması için kemiklerinin titizlikle korunmasının altında yatan sebep de yine ölenin ruhunun varlığını kemiklerde devam ettirdiğine dair inanıştan kaynaklanmaktadır⁵ (Roux, 1999: 135).

Ahmet Y. Ocak’ın Kitab-ı Mukaddes kaynaklı ele aldığı kemikten diriltmenin haricinde kalan ölü insan veya hayvan diriltme ile ilgili örneklerin veli menkıbelerinde sıkça yer aldığı görülmektedir. Kutsal kitaplarda mucizevi bir özellik olarak peygamberler üzerinden, menkıbelerde ise keramet unsuru olarak veliler üzerinden aktarılan diriltme motifini Ali Osman Abdurrezzak (2017: 164) “yaratılış mitinin insandaki tezahürü” şeklinde açıklamaktadır. Kutu olan, kut barındıran bir insan, Tanrı’nın kendisine bahsettiği lütufla gök ve yeraltı arasında bulunan kişiöğlunun yaşadığı yeryüzündeki düzeni sağlayabilir. Bu açıdan bakıldığında ölülere diriltme, kaderin bir ölçüde yanlış ilerlediğini varsayarak bu ölümün vaktinden önce

gerçekleşen bir hata olup bu hatanın düzeltilmesi gerektiği gibi bir bilinçaltından kaynaklanabilir. Velilerin böyle bir lütfâ sahip olacağına ve ölmemesi gerektiği düşünülen birini diriltmek bu hatayı düzeltebileceklerine inanmak velilere atfedilen kutsallık derecesini gözler önüne sermektedir.

3.1. Peygamber Mucizesi Olarak Diriltme

İslam âlimleri tarafından varlığı tartışmasız kabul gören mucize sözlükte, “Peygamberlerin kendilerine inanmayan insanlara peygamberliklerini ispat etmek amacıyla Allah’ın iznine bağlı olarak gösterdikleri olağanüstü olaylar, hâller, tansık.” (Türkçe Sözlük, 2011: 1701) şeklinde açıklanmaktadır. Allah, emrettiği dini insanlara yayması için gönderdiği elçilerine kendilerinin peygamber olduklarını, ilahi kudret tarafından seçilmiş kişi olduklarını göstermek için onlara sıra dışı özellikler bahşetmiştir. Buradaki esas amaç, elçilerin sözüne inanan, elçilere zulmedip onları yalancılıkla suçlayan insanlara karşı varlıklarını maddi bir delil olarak sunmaktır. Yeni bir dinin ve o dinin peygamberinin varlığını kabul etmeyen insanlar, ‘ben peygamberim’ diyen kişilerden hem dinlerinin varlığına hem de kendi peygamberliklerinin gerçek olduğuna dair bir delil isteyip bunları ispatlamalarını talep etmiştir. İsmi bilinen dört kutsal kitaptan anlaşıldığı üzere Allah, elçi tayin ettiği bu kişilerin insanlar karşısındaki imtihanlarından başarıyla geçerek peygamberliklerini ispatlamaları için onlara mucize adı verilen ve sıradan insanlarda görülmesi mümkün olmadığına inanılan çeşitli olağanüstü güçler vermiştir. Allah’ın elçilerine bahşettiğine inanılan bu mucizevi güçler insanların yeni dini ve peygamberini kabul edip ona intisap ederek destek vermesine vesile olmuştur. Kutsal kitaplarda pek çok mucizevi olaylarına şahit olunan peygamberlerin bu üstün güçlerinden bir tanesi de ölmüş insanları veya hayvanları diriltmek onların yaşamaya devam etmelerini sağlamaktır. Peygamberlerin ölüleri diriltme mucizesine Tevrat, İncil ve Kur’an’da rastlanırken Zebur’da peygamberlerin diriltme mucizesine dair bir bilgiye rastlanmaktadır.

Hız. Musa’ya indirilen ve ismi bilinen ilk kitap olan Tevrat’ta diriltme mucizesinin İlyas ve Elişa peygamberler üzerinden aktarıldığı görülmektedir. İlk olarak I. Krallar’da İlyas peygamberin dul bir kadının hastalıktan ölen oğlunu dirilttiği görülmektedir. Allah, Hız. İlyas’a Sarefat kentine gidip yerleşmesini emreder ve onu kendisine yiyecek vermesi için bir kadının evine gönderir. İlyas Peygamber kadının evine gider ve orada yaşamaya başlar ancak kadının hasta oğlu ölür. Bunun üzerine İlyas, oğlanı alıp yatağına yatırır ve üstüne üç kez kapanarak “Ya RAB Tanrım, bu çocuğa yeniden can ver.” diye dua eder. Bu dua üzerine ölen çocuk dirilerek yaşama döner. Bu vesileyle kadın “Şimdi anladım ki, sen Tanrı adamısın ve söylediğin söz gerçekten RAB’bin sözüdür” diyerek Tanrı’ya ve onun elçisine inanır (17/17-23: 378-379). Buradan anlaşılacağı üzere Hız. İlyas, bedenini ölen çocuğun üzerine kapatarak onunla kendi bedeni arasında kurduğu temas ve ettiği dua ile ölmüş bir çocuğun yeniden ruhunun geri gelmesini sağlayarak onu yaşama kavuşturuyor. Bu vesile ile Hız. İlyas’ın mucizesine tanıklık eden çocuğun annesi de bunu bir insanın yapamayacağını, bunu yalnızca Tanrı’nın ve O’nun izin verdiği elçisinin yapabileceğine kanaat getirerek inanma yolunu seçiyor. İlyas’ın göstermiş olduğu bu mucize kendisine yeni bir inanan kazandırarak onun elçilik görevini yerine getirmesinde başarılı olmasını sağlıyor.

Tevrat’ta yer alan bir diğer diriltme mucizesi II. Krallar’da (4/18-37: 392-393) Elişa Peygamber üzerinden nakledilmektedir. Elişa’nın ‘Tanrı adamı’ olduğuna inanan Şunemli zengin bir kadının çocuğu olma ihtimali yokken Elişa kendisine bir yıl sonra çocuğu olacağını söyler ve söylediği gibi de olur. Ancak çocuk büyüdükten bir süre sonra ölür. Kadın Elişa’nın yanına gelir, olanları anlatır ve istediğini gerçekleştirirse “Yaşayan RAB’bin adıyla başın üzerine ant içerim ki, senden ayrılmayacağım” der. Bunun üzerine Elişa Peygamber çocuğun yanına gelir ve Rab’be yalvarmaya başlar. Bu esnada çocuğun üzerine kapanır ve bir süre sonra çocuğun bedeni ısınmaya başlar⁶. Tevrat’ta yer alan bu diriltme mucizesinde görüldüğü üzere yine önce Tanrı’ya yalvarış ardından da ölen çocuğun üzerine kapanmak suretiyle bedenleri birbirine nüfuz ettirip soğuk bedeni ısıtarak çocuğa can gelmesinin yaşandığı görülmektedir. Elişa Peygamber, çocuğunu geri getirdiği takdirde kendisinin yolundan gideceğine ant içen bu kadının dediğini gerçekleştirmesini sağlamak için çocuğun yeniden diriliş mucizesini gerçekleştirir ve kadın bu mucize karşısında Elişa’nın ayaklarına kapanarak önünde eğilir. Bu vesileyle gerçekleştirdiği bir mucize hem Tanrı’ya ve O’nun dinine hem de peygamberliğine inanılmasına aracı olur.

Tevrat'ta İlyas ve Elişa peygamberler üzerinden nakledilen diriltme mucizesinin İncil'de İsa Peygamber üzerinden anlatıldığı görülmektedir. Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesine dair üç ayrı metin bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Matta (9/18-26: 1020), Markos (5/21-43: 1058-1059) ve Luka (8/40-56: 1095-1096)'da olmak üzere üç ayrı yerde aynı şekilde nakledilmektedir. Kıssaya göre bir gün havra yöneticisi Hz. İsa'ya gelip "Kızım az önce öldü. Ama sen gelip elini onun üzerine koyarsan, dirilecek" der. Hz. İsa, yöneticinin evine gelir, "Çekilin! Kız ölmedi uyuyor," der ve kızın elinden tutup kaldırır. Kız hiçbir şey olmamış gibi ayağa kalkar. Burada dikkat çeken nokta havra yöneticisinin İsa'nın seçilmiş kişi olduğunu kabul etmesi ve elinin kızına değmesiyle kızının dirileceğine inanmasıdır. Bu kıssada Elişa ve İlyas peygamberlerdeki gibi Tanrı'ya yalvardıktan sonra ölünün üzerine kapanarak dirilmesini sağlamak yerine yalnızca elini tutup "Kalk" demesiyle dirilişin gerçekleştiği görülmektedir. Bu kıssaya benzeyen bir başka metin Luka'da (7/11-17: 1092) yer almaktadır. Nain denilen bir kente giden İsa, orada tek oğlunu kaybeden bir kadının ağladığını görerek ona acır ve cenaze sedyesine dokunarak "Sana söylüyorum, kalk!" der. Bu komutun duyulmasıyla birlikte ölü dirilir ve oturup konuşmaya başlar. Burada İsa'nın mucizesine şahit olan insanlar, aralarında büyük bir peygamber olduğunun farkına varır ve hatta Tanrı'nın halkın yardımına geldiğine inanarak O'nu yüceltmeye başlarlar. Diğer peygamberlerde olduğu gibi İsa'nın diriltme mucizesinde de insanlar şahit oldukları bu güç karşısında bir Tanrı'nın ve peygamberin varlığına iman ederler. İsa'nın diriltme mucizesini gerçekleştirdiği son metin ise Yuhanna'da (11/17-46: 1141-1142) nakledilmektedir. Bu kıssada diğerlerinden farklı olarak İsa'nın gömülmüş bir adamı dört gün geçmesine rağmen mezarından dirilttiği görülmektedir. Aynı zamanda burada mucizenin gerçekleştirilmesinden evvel "Baba, beni işittiğin için sana şükrediyorum. Beni her zaman işittiğini biliyordum. Ama bunu, çevrede duran halk için, beni senin gönderdiğine iman etsinler diye söyledim." şeklinde bir Tanrı'ya yalvarış görülmektedir. Burada açık bir şekilde Hz. İsa'nın insanların iman etmesini ve kendisinin peygamberliğine inanmalarını sağlamak amacıyla mucizeyi gerçekleştirmek istediği görülmektedir.

Dört kutsal kitabın sonuncusu olan Kur'an'da da diriltme mucizesinin gerçekleştiği görülmektedir. Ancak Kur'an'da tespit edilen örneklerin hepsinin yalnızca hayvan diriltmeye yönelik olması dikkat çekicidir. Bu hususta ilk olarak İncil'de üç insanı diriltten İsa'nın Kur'an'ın Âl-i İmrân suresinin 49.ayetinde çamurdan yaptığı kuşlara üfleyerek can verdiği "Şüphesiz ben size Rabbinizden bir mucize getirdim. Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah'ın izniyle hemen kuş olur." (2011: 65) şeklinde nakledilmektedir. Burada doğrudan ölüyü diriltmekten ziyade cansız bir varlığa can vererek dolaylı diriltmeyle karşılaşmaktadır. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta dirilişin İsa'nın nefesinden gerçekleşmesi ve bunun Allah tarafından inanmayanlar için doğrudan bir delil olmak suretiyle gönderilmiş olmasıdır. Yeniden dirilişin Allah'ın kudretlerinden birisi olduğunu vurgulayan bir başka kıssaya Bakara suresinde rastlanmaktadır. Surenin 258.ayetinde yeniden dirilmeyi inkâr eden bir hükümdar, 259.ayetinde yeniden dirilmeyi yadırgayan ve sonuçta bunu öğrenip iman eden kimsenin durumu, 259.ayetinde ise yeniden dirilmeye inanan ve sonuçta mutmain olan Hz. İbrahim'in durumu nakledilmektedir (Ateş, 2016: 17). Bakara suresinin 260.ayetinde (2011: 52) Hz. İbrahim'in Allah'a "Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster" diye sorması üzerine Allah, "Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler" cevabını verir. Burada parçalanan her kuşun yeniden dirilmesi peygamber mucizesinden ziyade Allah'tan maddi delil talep eden peygamberin isteği üzerine Allah tarafından gerçekleştirilen bir kudret olarak görülmektedir. Daha önceki örneklerde peygamberler, kendilerini sınavan insanlara karşı peygamberliklerine açık bir delil sunmak üzere mucize gösterirken burada durum bir peygamberin doğrudan Allah'tan maddi delil istemesiyle gerçekleşmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus var ki o da İbrahim Peygamberin Allah'ın güç ve kudretine inanmadığı için böyle bir delil istemediğidir. Abdurrahman Ateş'e (2016: 19) göre bu durum, "Hz. İbrâhîm'in ölüleri nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini Allah'tan istemesi, Allah'ın ölüleri diriltmeye gücünün yetip yetmeyeceğine dair bir soru değil, hem soran hem de sorulan kimse tarafından durumu bilinen bir hususun nasıl olduğunu anlamaya dair bir sorudur. Bu, tıpkı Allah'ın sözlerini işiten Hz. Musa'nın, en küçük bir şüphe olmamasına rağmen Allah'ı görmek istemesi ya da kendisine Yahya'nın müjdelenmesine inandığı halde Hz. Zekeriyâ'nın, buna dair bir işaret istemesi gibi değerlendirilebilir."

Kur'an'ın Kehf suresinin 60-65. ayetlerinde (2011:322-323) Hz. Musa yanında bir gençle denizde yolculuğa çıkar. Bu yolculukta yemek için balık tutarlar ve iki denizin birleştiği yere vardıklarında Hz. Musa

gence balıkları getirmesini söyler. Ancak genç, balıkları unuttuğunu söyler ve devamında “Balık şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti” der. Geri dönüp balıkları takip eden Hz. Musa bir kulla karşılaşır ve Kur’an’da bu kul “Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik” şeklinde nakledilir. Kul, Hz. Musa’nın birlikte yolculuğa çıkacağı halk arasında Hızır adıyla anılan kişidir. Kıssada yenmek üzere tutulup kenara koyulan balıkların dirilerek yeniden denize atlayıp denizde yol almaları Hz. Musa’nın varlığının nakledildiği bir olayda gerçekleşmesinden ötürü onun mucizevi bir belirtisi olarak algılanabilir. Bunun benzeri bir durumu da İslam âlimleri arasında peygamber olup olmadığı kesin olarak bilinmeyen ve Kur’an’da adı yalnızca Tevbe suresinde geçen Üzeyir üzerinden nakledilen Bakara suresinin 259.ayetinde görülmektedir. Bu kıssada Hz. İbrahim gibi Allah’ın yeniden diriltişini merak eden birini Allah öldürür ve onu yüzyıl sonra yeniden diriltir. Kendisinin bir gün ölü kaldığını sanan kişiye Allah “Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?” (2011: 52). Burada kemiklerden diriltme hadisesine rastlanmakta ancak bu bir peygamber üzerinden değil Allah’ın kudretini merak eden bir kuluna doğrudan gücünü göstermesinden kaynaklanmaktadır. Ancak burada eşeğin kemiklerine et giydirilmesi, menkıbelerde nakledilen kerametlerde rastlanan kemiklerden diriltme hadiseleriyle benzerlik göstermektedir.

3.2. Veli Kerameti Olarak Diriltme

Türkler, çeşitli vesilelerle farklı kültür çevrelerinden etkilenmiş ve farklı dinleri benimsemeyi tercih etmiş ancak her birinde eski inanç sistemlerini bazen aynı şekilde bazen de yeni girdikleri dine uygun hâle getirerek yaşatmaya devam etmiştir. Bu durum, dinamik ve bütünlük sağlama özelliğine sahip olan kültürün, toplumların değişen inanç sistemlerinin eskilerden taşıdığı izlerin yok olmasına izin vermemesi (Özdemir, 2013: 145) şeklinde açıklanabilir. Kültürün kolay bir şekilde bütünleşmeyi sağlayan aracı ise dindir (Köse ve Ayten, 2010: 35). İnsanların psikolojik ihtiyaçlarına cevap veren, eski niteliklerini kaybetmeden katbekat üstüne yeni kültürel unsurlar eklenerek büyüyen velilik müessesesi kültürel bütünleşmeyi sağlayan dinsel unsurlardan bir tanesidir. Dost, ahabap anlamlarına gelen veli kelimesi Kur’an’ın Yûnus suresinin 62.ayetinde yer alan “Bilesiniz ki, Allah’ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.” (2011: 232) cümlesine dayanarak “Allah’ı seven, dost edinen ve Allah tarafından sevilen, dost edinilen kişi manasında kullanılmaya başlanmış ve tasavvuf tarihi boyunca gelişmeler göstererek pek çok tarifi yapılmıştır.” (Özçelik, 1995: 229). Velilere karşı duyulan bu derin sevgi ve saygı velilik müessesesinin etrafında bir kült çemberi oluşmasını sağlamıştır⁷. İslamiyet’in kabul edilmesiyle birlikte Anadolu’nun dört bir tarafına yayılan veliler aracılığıyla hem İslam dini hem de Türk varlığı Anadolu’da etkin hâle gelmeye başlamıştır. Çünkü veliler, Türk-İslam kültür ve medeniyetinin teşekkülünde, ordular ile geniş halk kitlelerinin manevi gücünü, hayat felsefesini kurmakta etkin rol oynayan önemli şahıslardır (Kaplan, 2016: 120). Bu sebeple velilerde zuhur eden mucizevi hâllerin herkes tarafından duyulması gerekir. Bunu sağlayan da menakıpname adı verilen, velilerin doğumundan ölümüne yaşamsal süreçlerini olağanüstü şekilde ve üstünlük arz ederek aktaran, içerisinde mucizevi hikâyeler barındıran eserlerdir. Zaten İslamiyet öncesinde kamlara, baksılara atfedilen pek çok olağanüstü meziyetle benzerlik arz eden bu menkıbevi hikâyeler, kendisine aşına olan halkın dikkatini çeker ve yakınlık hissetmesini sağlar. Bu amaçla halkı etrafında toplayarak onlara dini açıdan önderlik eden velilerin ölümünden sonra tezahür eden menakıpnameler halk arasında velilerin konumlarının güçlenmesinde etkin bir araç hâline gelir.

Velilerin olağanüstü hâl ve hareketlerinden teşekkül eden menakıpnamelerde sıradan insanlarda zuhur etmesi mümkün görülmeyen pek çok harikulade olaylar nakledilmektedir. Bu hadiseler, insanların ihtiyaç duydukları her an velilerin kendilerine yardım edebileceğine dair bir inanç geliştirmelerini sağlayarak velilerin üstün insanlar olmasını kabul etmelerini sağlamıştır. Bu üstün vasıflar arasında bereket veya felaket getirmek, hastaları iyileştirmek, gelecekte haber vermek, tabiat kuvvetlerine hâkim olmak gibi pek çok olağanüstü niteliğin sergilendiği görülmekte ve bu insanüstü vasıflar keramet adıyla nakledilmektedir. "Peygamberlik iddiasıyla herhangi bir ilişkisi bulunmayan bir kişiden harikulade/olağanüstü bir hususun zuhur etmesidir." (Uludağ, 2004: 15) şeklinde açıklanan keramet hakkında İslam âlimlerinin bir tartışma içerisinde olduğu görülmektedir. Bu hususta bilhassa mutezile ulehasının mucizeyi kabul edip keramete kesin suretle karşı çıkması tartışmaların başlamasında etkili olmuştur. Mutezile⁸, mucizenin temel işlevinin

peygamberlerin, peygamberliklerini ispatlamasına yönelik gerçekleştirdiği hâller olduğunu, peygamberler dışında kalan hiçbir kimsede böyle mucizevi hâllerin zuhur edemeyeceğini hatta böyle bir durumun peygamberlik müessesesine de zarar vereceğini savunmuştur. Mutezileye karşılık ehlisünnet ise mucizenin peygamberlere özgü olup yalnızca onlarda görülebileceğini, kerametın de bazı istisnalar kaidesinde ermiş insanlarda zuhur edebileceğinin imkânı olduğunu savunmuştur (Ünverdi, 2020: 1). Hatta ehlisünnet yalnızca evliyada değil sıradan insanlarda da böyle harikulade hâllerin meydana gelebileceğini düşünmüştür (Uludağ, 2004: 266). Velilerde kerametın zuhur edip etmeyeceği tartışmaları yalnızca mutezile ile ehlisünnet arasında değil ehlisünnet ulemasının kendi içerisinde de çeşitli tartışmalara sebep olmuştur. Ancak bunlar arasındaki ortak nokta mucize peygamberlere özgüdür ve peygamberin kendisini ispatı için zuhur eder, kerametleri ise akılla mantıkla açıklanamayacak bazı harikulade hâller olarak kabul edip bu olağanüstü hâllerin yalnızca Allah tarafından gerçekleştirildiğine inanılıyor olmasıdır.

Menkıbelerde mevcut olan kerametlere halk ilgi göstermiş hatta keramet sahibi velilerin Allah'a en yakın kişi olduklarını düşünerek onların güçlerinin ilahi bir güce dayandığına, bu güçle istedikleri her şeyi yapabileceklerine inanmıştır. Bu inancı karşı çıkan sufiler, kerametın Allah'a yakınlık derecesi olmadığını, keramet göstermeyen velilerin olduğunu hatta bu velilerin keramet sahibi velilerden daha yüksek mertebede bulduklarını çünkü keramet sahibi olanların henüz yolun başındaki veliler olduğunu savunmuşlardır (Uludağ, 2004: 266-267). Ancak hiçbir görüş insanların gözünde keramet sahibi velilerin değerini düşürememiş hatta velilerden, velilerin herhangi bir eşyasından, mezarından medet umar hâle getirmiştir. Çünkü kerametler, “toplumun kültürel altyapısında mevcut olarak karşımıza çıkan folklorik malzemeler ve usturevî tasavvurlardan müteşekkildir.” (Savaş, 2019: 836). Velilerin, insanlarda büyük bir hayranlık uyandırarak etki bırakmasına vesile olan pek çok kerametleri bulunmaktadır⁹. Bu kerametlerin içerisinde ölü insan veya hayvan diriltmenin de yer aldığı görülmektedir.

Menakıpnamelerde veli kerametleri arasında görülen diriltme motifinin, peygamber mucizesi olarak kutsal kitaplarda varlığına rastlanan örneklere oldukça benzediği görülmektedir. Bu durumu açıklayıcı bir örnek Hünkâr Hacı Bektaş'a atfedilen bir keramette görülmektedir. Rivayete göre Hacı Bektaş bir gün kavga eden iki çocuktan birinin kaza ile öldüğünü görür. Çocuğun bedeni Hacı Bektaş'ın yanına getirilir, o da çocuğu hırkasıyla örtüp elini yüzüne sürer. Bunun üzerine çocuk dirilir ve ayağa kalkar (Gölpınarlı, 1958: 67). Benzer bir örnek Mevlana üzerinden nakledilmektedir. Kıssaya göre başı bedeninden ayrılmış bir kişi Mevlana'nın başı alıp bedenın üzerine koymasıyla yeniden dirilmektedir (A. Eflâki, 2012: 576). Dokunarak diriltmenin hayvanlar üzerinde de etkili olduğunu gösteren bir rivayete göre Manisa'nın Akhisar ilçesi evliyasından Sarı Ahmet Paşa'nın yolda yürürken dokunduğu ölü bir köpeği dirilttiğine inanılmaktadır (Candan, 2018: 137). Bu örneklerde görüldüğü üzere İslam dünyasında derin etkiler bırakan velilerin bu kerametleri, peygamberlerin kutsal bedenleriyle ölülerin üzerine temas ederek onları diriltmesi mucizesiyle benzerlik göstermektedir. Burada dikkat çeken husus velilerin peygamberler gibi kutsal bir bedene sahip olabileceği ve bedenleriyle dokundukları her şeyi değiştirebileceklerine inanılıyor olmasıdır. Bu inancı göre böyle bir kerameti ancak Allah'ın kendisine dost edindiği kişiler gerçekleştirebilir ve Allah, dostlarına böyle harikulade güçler bahşedebilir. Peygamberlerin mucizevi diriltmelerine benzeyen bir başka keramet örneği ise seslenme ile ölüleri diriltmektir. Elisha, İlyas ve İsa peygamberlerde görülen komut vererek diriltme mucizesi veli kerametlerinde benzer bir şekilde nakledilmektedir. Üç oğlunu veba salgınından dolayı kaybeden Pîr Ebi Sultan bu acıya daha fazla dayanamaz ve üçüncü oğlunun yanına giderek Tanrı'ya seslenir, ardından oğlunun elini tutan Pîr Ebi “Kalk oğul” der ve Tanrı'nın emriyle oğlan dirilip ayağa kalkar (Gölpınarlı, 1958: 89). Benzer bir kerameti Mevlana'nın da gerçekleştirdiğine inanılmaktadır. Rivayete göre çok sevdiği neyzenini kaybeden Mevlana, neyzeninin evine gider ve kapıdan içeri girer girmez “Aziz dost Hamza kalk!” diye seslenir. Hamza ise “Buyur” diyerek ayağa kalkar ve ney çalmaya başlar¹⁰ (A. Eflâki, 2012: 221). Ölü bedene seslenerek onu diriltmenin yanında mezarda yatan bir ölünün mezarından dirildiğini aktaran rivayetler de mevcuttur. Bir kıssaya göre Hz. Ali'yi sevdiği için öldürülen Ümmü Fervet isimli bir kadın vardır. Bu duruma çok üzülen Hz. Ali, kadının kabrine gider ve “Ey Ümmü Fervet, Allah'ın izni ile kalk!” der. Bu seslenmenin ardından kadın dirilerek kabrinden çıkar¹¹ (Türkan, 2016: 154). Seslenme ile diriltme örneklerinde yalnızca insanların değil hayvanların da diriltildiği görülmektedir. Ebû Hüseyin Nûrî'nin bir eşeğe “Çüş! Haydi kalk, yatıp uyunacak yer mi burası?” (F. Attâr, 2012:432-433) diyerek onu dirilttiği nakledilmektedir. Peygamberlerin diriltme mucizesini andıran bir keramet örneğinde de Baba

İlyas'ın torunu Âşık Paşa'nın halifelerinden biri olan Ebûbekir'in ölü arıları avucuna koyarak nefesiyle dirilttiği görülmektedir (Ocak, 2013: 265-266). Burada anlatılan veli kerametinin Kur'an'da yer alan Hz. İsa'nın çamurdan yaptığı kuşlara üflemesiyle can vermesi kıssasına oldukça benzediği görülmektedir.

Allah dostu velilerin ölüleri diriltme kerametinin peygamber mucizeleriyle görülen benzerliklerinin yanı sıra bazılarında peygamberlerin dualarını da kullandığı görülmektedir. Türk tarihi ve edebiyatının iz bırakan kahramanları arasında adları zikredilen, eserlerde İslam dinini yayma hususunda büyük bir özveri gösterdikleri anlatılan Sarı Saltık ile Seyyit Battal Gazi üzerinden nakledilen kıssalarda buna dair örnekler bulmak mümkündür. Her iki liderin de peygamber duasını kullanarak pek çok kişinin Müslüman olmasını sağladığını aktaran bu rivayetler birbirine oldukça benzemektedir. Battal Gazi Destanı'nda yer alan bir kıssaya göre Şamiliye Kalesi'ni fetheden Seyyit Battal Gazi, bu kalede uzun süredir esir olan Asım Pîr'in öğüdüne bağlı olarak gidip İlyas Peygamber'in duasını öğrenir. Bu duayı okuyarak istediği ölüyü diriltilebilen Battal Gazi, kâfirler karşısında gösterdiği bu kerametten dolayı 250 bin kâfirin Müslüman olmasını sağlar¹² (Köksal, 1984: 173). Sarı Saltık üzerinden nakledilen benzer rivayete göre ise bir şehrin halkı Sarı Saltık'a 'eğer bir ölüyü diriltirse Müslüman olacaklarını' söyler. Peygamber olmadığı için bunu yapamayacağını söyleyen Saltık kırk gün kırk gece ibadet eder. Kırkıncı gün duvar yarılr, Hızır gelir ve Saltık'a İsa Peygamberin duasını öğretir. Saltık mezardaki ölüyü bu dua ile diriltir, buna şahit olan kırk bin kişi Müslüman olur (Demir ve Erdem, 2007: 282-283). Her iki örnekte görüldüğü üzere peygamberlerin, kendilerine bahşedilen elçilik görevini inanmayanlar karşısında ispatlamak zorunda kaldığı zamanlarda zuhur eden mucizevi olayların hem Sarı Saltık da hem de Battal Gazi de aynı sebeplerle zuhur ettiği görülmektedir. Her ikisinin de amacı İslam'ı benimsememiş kişileri İslam'la tanıştırmaktır. Ancak bu uğurda tıpkı peygamberler gibi sınanmalara tabi tutulmakta ve Allah tarafından kendilerine olağanüstü bir güç bahşedilerek insanlara bunu kanıtlayıp İslam'ın yayılmasına vesile olmaktadır. Sebep ne olursa olsun bu şekilde zuhur eden kerametlerde peygamberlere dair bir şeyin kullanılıyor olması gücün aslında velide değil Allah'ta ve Allah'ın elçi tayin ettiği seçilmiş kişiler olan peygamberlerde olduğunu göstermektedir. Bu durum tıpkı ocaklı kişilerin ölüyü diriltmek, kesilmiş uzvu yerine koymak gibi tedavilerde peygamberlerin yahut ermiş yüce kişilerin tükürüklerini kullanmalarında da (Boratav, 2013: 131) karşımıza çıkmaktadır.

Ölüleri diriltme motifinde ayrı bir paragraf açılarak değerlendirilecek başka bir unsur da kemiklerden diriltmedir. Ahmet Y. Ocak'ın Şamanizm kaynaklı bir inanç motifi olarak ele aldığı kemiklerden diriltmenin menakıpnamelerde sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Bu konuda akla gelen ilk örnek ise Hacı Bektaş Veli'nin misafir olduğu bir dervişin kuzularını diriltmesidir. Kıssaya göre derviş, ne kadar koyunu kuzusu varsa hepsini Hacı Bektaş için kurban eder ancak Hünkâr'ın gönlü buna razı gelmez. Erenler, pişip yenen her kuzunun kemiğini kendi derisinin içine koyar, başını ve ayağını da derinin içine bırakarak hepsini bir damın içine doldurup kapıyı kapatır. Hünkâr, iki rekât namaz kılıp dua eder, ellerini yüzüne sürer ve kapıyı açmalarını emreder. Kapı açıldığında ise kurban edilen tüm hayvanların canlı bir şekilde durduğu görülür (Gölpınarlı, 1958: 72). Burada zuhur eden keramet benzer örneklerine sık rastlanmaktadır. Örneğin Harun adlı bir velinin her ders sonrası kesip yediği ardından dua ederek dirilttiği koyun (Peker, 2015: 166); Etyemez Baba'nın bütün olarak kızartılıp pişirilmiş koyunu bir sihir işaretiyle diriltmesi (Aslan, 2006: 252); Abdülkadir Geylani'nin önüne konulan pişmiş tavuğu yedikten sonra elini kemiklerin üzerine koyup "Kemiklere hayat veren Allah'ın izniyle kalk" deyince tavuğun canlanması (Uludağ, 2004: 33); Hakîm Ata'nın oğlu Hubbî Hoca'nın ziyafete çağrılmadığı için kızarak kerametiyle kesilen öküzleri tekrar diriltmesi (Köprülü, 2016: 157) ve Muhyiddin-i Arabi'nin evlendiği gece bir tavuğu tek başına yemesi, tavuk sorulduğunda ise onu tekrar kemiklerinden diriltmesi (Atasever, 2012: 44) gibi rivayetleri çoğaltmak mümkündür. Bu örnekler bakıldığında dikkat çeken husus İslam öncesi inançlarla İslam sonrası inançların kaynaşmış olmasıdır. Bilhassa kemiklerden diriltmede bu durum daha net anlaşılmaktadır. Şamanizm kaynaklı olduğu kabul edilen kemiklerden diriltme, dünyanın pek çok yerinde bilhassa ilkel kabilelerde sık görülen bir inançtır ve bu örneklerde olduğu gibi kemikler yeniden dirilişin güvencesi olarak kabul edilip özenle korunmaktadır¹³. Burada İslam öncesi bir inanış ve uygulama olarak karşımıza çıkan kemiklerden diriltmede velilerin diriltme işlemi öncesi namaz kılıp dua etmesi ise İslam inancının diriltmeye nasıl yerleştirildiğini açıklayan güzel bir örnektir. İslam dininde yeniden diriliş/diriltme mutlak surette Allah'a aittir ve yalnızca Allah'ın elçi tayin ettiği kişiler mecbur kaldıkları durumlarda diriltmeyi gerçekleştirebilir. Böyle bir inanışta velilerin diriltmeyi gerçekleştirmesi için dini inanca uygun bir araç gerektiği gibi İslam

öncesi bir inanış olan kemiklerden diriltmenin de İslam'a uygun bir hâle getirilmesi gerekmektedir. Bu örneklerde diriltmeyi sağlayan İslami araçların namaz ve dua olduğu görülmektedir. Ayrıca yalnızca kemiklerden diriltmede değil diriltmenin her örneğinde velilerin İslam'a uygun bir araç kullandığı görülmektedir. Rivayetlerde bu araçlar namaz ve dua olduğu gibi bir peygamber duası yahut peygamber davranışlarını taklit etme (ölüye seslenme, ölünün bedeniyle temas etme vb.) şeklinde farklı uygulamalarla gerçekleştirilmektedir. Keramet örneklerinde görülen benzer unsurların yanı sıra nihai amacın her iki tür arasında farklı olduğu anlaşılmaktadır. Peygamber mucizelerini aktaran her kıssada 'eğer yaparsan dine gireceğim' şeklinde bir dayatma ile zuhur eden mucizevi güç karşımıza çıkarken kerametlerde böyle bir dayatmanın nadir olduğu görülmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki böyle bir farklılık diriltme motifinde tespit edilmiş olup diğer keramet örneklerinde var olup olmadığı bilinmemektedir.

Diriltme esaslı veli kerametleri zuhur ederken velinin öncelikle namaz kılıp Allah'a yalvarması neticesinde diriltmenin gerçekleştiğini aktaran örnekler mevcuttur. Bunlara, Ebu Yusuf Hemedani'nin ölen bir çocuğa dua etmesi üzerine çocuğun dirilmesi (Uludağ, 2004: 33); Keçeci Baba'nın bir çocukla kazana atılması, kazanın kapağı açıldığında güle dönen çocuğun velinin duasıyla tekrar dirilmesi (Keskin, 2004: 95); tahta kılıçla bir katırı ikiye bölen Hacım Sultan'ın dua ederek katırı dirilmesi (Ocak, 2013: 266); Hacca gitmek için yola koyulan Rabia Hatun'un bineği ölünce dua edip bineğin yeniden canlanması (Uludağ, 2004: 33) şeklinde aktarılan menkıbe örneklerini vermek mümkündür. Namaz ve dua, bu rivayetlerde gerçekleşen diriltme hadiselerinin her birinin Allah'ın inayetiyle meydana geldiğine inanıldığını kanıtlayan iki önemli unsurdur. Örneklerde görüldüğü üzere Allah dostları sayılan veliler dirilişin gerçekleşmesi için Allah'a yalvarmakta ve dualarının kabul olmasını temenni etmektedirler. Menkıbelerde nakledilen metinlerden dirilişi sağlayanın yalnızca Allah olduğu, buna aracı olanların velilerin duaları, namazları, temennileri olduğu anlaşılmaktadır. Bu inanışlar, insanların gözünde velilerin daha üstün bir konuma gelmesine, velileri 'Allah'a yakın kişiler' hatta 'Allah'ın dost edindiği kişiler' şeklinde kabul etmelerine vesile olmuştur. Günümüzde görülen ziyaret yerlerinden medet umma, bu tarz mekânlarda dua ederek Allah'a seslenme böyle bir inanışın sonucudur. İnsanlar kendi seslerini Allah'a duyuramayacaklarını düşünerek Allah ile arasına bir aracı koymayı tercih eder. Bu araçlar da çeşitli kerametler barındıran Allah dostları arasından seçilir. Bu sebeple velilerin dualarına kutsal nitelik kazandırılmakta, 'onlar dua ederse Allah kabul eder' şeklinde bir inanışın yaratılmasına neden olmaktadır. Bu yüzden günümüzde bir veli bulamayan insanlar geçmiş yüzyıllardan bugüne gelerek ayakta kalmayı başaran türbelerden medet ummakta, bu türbelerde dua ederek aracı kılınan veli sayesinde dualarının kabul olacağına inanmaktadırlar.

Sonuç

İnsan veya hayvan diriltme, peygamber mucizeleri ile veli kerametlerinde görülen ortak bir inanç motifidir. Kutsal kitaplarda peygamberlerin diriltme mucizelerine dair örnekler incelendiğinde diriltmenin bir sınama karşısında gerçekleştirilmesi gereken zorunlu bir eylem olduğu görülmüştür. Dini yayma amacı ile Tanrı tarafından seçilen peygamberler "eğer yaparsan" diye kendisine gelen kişiler karşısında diriltmeyi gerçekleştirmekte, gösterdikleri bu mucize ile dinlerine yeni fertler kazandırmayı başarmaktadır. Peygamberlerde gerekli hâllerde zorunlu bir şekilde gerçekleşen mucizelerin keramet örneklerinde Battal Gazi ve Sarı Saltık dışında kalan menkıbelerde herhangi bir dayatmaya maruz kalmadan gerçekleştirildiği görülmektedir. Bunun, peygamber mucizeleri ile veli kerametleri arasındaki temel bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda tasavvuf ehli kişiler tarafından mucizenin kesin olarak kabul edildiği görülürken keramet farklı tartışmalara yol açtığı ve herkes tarafından kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Bu durumun temel sebebinin de velilerin gösterdiği kerametlerin pek çoğunun akıl ve mantıkla bağdaşmaması, Allah'ın sevdiği kullarına bu şekilde güçler bahşedebileceği açıklamasının yetersiz kalmasıdır.

Kutsal kitaplarda görülen diriltme hadiselerinde, peygamberlerin her bir mucizesinin onlara yeni bir inanan kazandırarak Tanrı'nın verdiği görevi başarıyla yerine getirmesinde aracı olduğu görülmektedir. Mucizenin kesin suretle âlimler tarafından kabul edilmesinin temel nedeninin de bu olduğu anlaşılmaktadır. Kutsal kitaplarda pek çok kez "delil" olarak nitelendirilen peygamberler ve onların mucizevi eylemleri inananlar için birer kanıt niteliğindedir. Ayrıca bu kanıtlar onların düşüncelerini değiştirmekte önemli araçlardır. Ancak inananlar için temel nokta isteklerinin gerçekleştirilmiş olmasıdır. Kıssalardan anlaşıldığı üzere inanan, ihtiyacı doğrultusunda 'ben peygamberim' diyen birine başvurmakta ve

ihtiyacının giderilmesi neticesinde inanacağını dile getirmektedir. Bu da her mucizenin inanma ihtiyacı duyan bir insan karşısında gerçekleştirilmek zorunda bırakılan bir hadise olduğunu göstermektedir. Veli kerametlerinde yer verilen diriltme hadiselerine bakıldığında ise her bir örneğin velinin derecesini yükseltmeye yönelik bir hareket olduğu anlaşılmaktadır. Bir veli ne kadar üstün güç arz edebiliyorsa velilik makamında o denli önemli bir dereceye gelir. Böyle bir inanış neticesinde yaratılan metinlerin yine insanların inanma ihtiyacını karşılamaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. İslam öncesinde kamlarda/baksılarda şahit olunan olağanüstü meziyetleri unutmayan insan, İslam dini ile beraber bu güçleri taşıyan ve her zorlukta yardımına başvuracağı sıradan olmayan insanlara ihtiyaç duyar. Menakıbnamelerde yer alan kerametlerin insanların bu ihtiyacını karşılamaya yönelik yaratılar olduğu görülmektedir. Ancak burada dikkat çeken bir nokta vardır o da velilere yüklenen bu meziyetlerin aslında gerçek bir veliye yahut velilik makamına manen zarar verdiğidir. Velilerin kerametlerinin ifşa olduğunda öldüklerini veya ortadan kaybolduklarını aktaran kıssalar mevcuttur. Bu kıssalar aslında bir velinin Allah'ın kendisine bahşettiği böyle üstün bir gücü kimseye anlatmaması gerektiğini gösterir. Eğer bir veli, kendisinde beliren bir gücü başkalarına anlatırsa ifşa olacağı için bu güce bir daha erişemeyebilir. Aynı zamanda gerçek bir Allah dostunun, peygamberlerdeki gibi kendisini ispat etme ve inananları inandırmak için bir sınava tabi tutulmadığı takdirde bu gücü kendisi gibi inanca sahip olan kimselere göstermek suretiyle bir güç gösterisine kalkışmaz. İslam âlimlerinin 'eğer bir veli keramet gösteriyorsa bu onun yolun başında olduğunu ifade eder' şeklindeki açıklamaları da bu düşünceyi doğrulayıcı niteliktedir. Her mucize, peygamberlerin dünyaya gelişi amacını gerçekleştirmesinde bir basamaktır, ancak velilerin böyle bir zorunluluğu yoktur. Metinlerde görülen diriltme bazlı kerametlerin inananlar karşısında değil inananların gözünde velilerin mertebesini yükseltme, velileri daha üstün bir konuma getirme amacıyla yazıldığını düşündürmektedir. Velilerin gerçekleştirdiğine inanılan pek çok keramet bulunmakta ve bu kerametlerin yalnızca Allah'ın izniyle gerçekleştirildiğine inanılmaktadır. Ancak Tanrı'nın ilahi kudreti olarak ifade edebileceğimiz ölüyü diriltme kudretinin peygamberlere yine Tanrı'nın kendisi tarafından bahşedildiği kutsal kitaplarda aktarılırken velilerin ölüleri diriltilmesinin temel dayanağının yalnızca Allah'a olan bağlılıklarından dolayı kaynaklandığına inanmak ne derece doğru olduğu bilinmemektedir.

İslam inancında kadere iman, imanın şartlarından bir tanesidir ve kader kitabı olarak da bilinen Levhi Mahfuz'da ölümün ne zaman gerçekleşeceğini belli olduğuna inanılır. Aynı zamanda Kur'an'da "Allah, eceli geldiğinde hiçbir kimseyi asla ertelemeyiz."(Münâfikûn 63/11); "Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler." (A'râf 7/34, Yûnus 10/49) ayetlerinde de ölümün ertelenmeyeceği doğrudan aktarılmaktadır. Buradan hareketle velilerin ölmüş insanları veya hayvanları diriltmesi kaderin yanlış olduğunu düşünüp onu düzeltmeye kalkışma yahut kadere karşı bir isyan varlığını akıllara getirmektedir. Allah'ın ölmesini emrettiği birinin Allah dostu olarak kabul edilen kişiler tarafından yeniden diriltildiğine inanmak İslami bakış açısıyla yaklaşıldığında Allah'a ve gücüne bağlılığına ters düşmektedir. Bu ve benzeri düşünceler yaratan diriltme kerametlerine rastlanıyor olması ise halkın ve menkıbeleri oluşturan kişilerin gözünde velilerin ne denli üstün bir konumda tutulup kudretli insanlar olduklarına inanıldığını gözler önüne sermektedir.

Kutsal kitaplardan Tevrat, İncil ve Kur'an'da inananlar karşısında ispat edebilmek amacıyla peygamberlerin sergilediği mucizevi eylemler, veli kerametlerinde görülen diriltmelerin temel dayanağı olarak kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra diriltme bahsinde ayrı bir paragraf olarak ele alınan kemiklerden diriltme örnekleri de Şamanizm kaynaklı ele alınmaktadır. Bu noktada kemik, kemiğe gösterilen özen ve yeniden dirilişin kemiklerden sağlanacağı inancı veli kerametlerinde rastlanan kemiklerden diriltme örneklerini de anlaşılır hâle getirmekte ve bu metinlerin yaratılmasında eski Türk inanışlarının etkisinin devam ettiğini göstermektedir.

Sonnotlar

¹⁴"Veli olabilmenin ilk ve temel şartı, bütün teferruat ve incelikleriyle şeriat kaidelerine uymak ve onların dışına çıkmamak hususunda âzamî titizliği göstermektir. Bundan sonra, çok sıkı bir mücahede ve riyazatla nefsi terbiye etmek

ve mümkün olabildiği kadar çok nâfile ibadet yapmak gerekir. İşte ancak bunları kusursuz yerine getirebilen kimse, eğer Allah isterse, velâyet makamına erişir. O makama geldikten sonra ise, Allah kendisini her türlü fenalıktan korur ve dualarını kabul buyurur. Hatta bir ihsan olmak üzere başka Müslümanlarda bulunmayan birtakım hârikülâde haller ihsan eder.” (Ocak, 2016: 26).

²Ahmet Y. Ocak menakıpname geleneğinin ortaya çıkışını şu cümlelerle ifade etmektedir: “Şu tarihî bir gerçektir ki, dünyanın neresinde ve hangi devirde olursa olsun, halk muhayyilesi hiç bir zaman, kendine ulaşan bir dinin resmî çerçevesi ile yetinmemiştir. Bu sebeple de, daima bir takım insanüstü kuvvetlere ve bunların ortaya koyduğu harikulade olaylara inanma meylini olabildiğince korumuş ve bunun sonucu, o dinin resmî çerçevesine popüler mahiyette ikinci bir çerçeve eklemiştir. Hatta o, çoğu defa bu resmî çerçeveden ziyade, söz konusu popüler çerçeveye bağlıdır.” (2016: 57). Aynı zamanda Türk evliya menkıbelerine bugünkü şeklini veren bir diğer faktörün Budizm olduğunu ileri süren Ahmet Y. Ocak, velilerde izhar eden olağanüstü meziyetleri Buda ve Budist azizlerin de sergilediğini ve bunları yapmaktaki amaçlarının ahlaki bir terbiye vermek ve Budizm’in kurallarını öğretmek amacını taşıyarak propaganda maksadıyla kullanıldığını açıklamaktadır. Hatta bu propagandalar aracılığıyla Orta Asya’daki Türkler, bilhassa Uygur Türkleri arasında Budizm yayılmış ve Uygur baksıları Budist menkıbelerini halka anlatmıştır (2016: 59-60). Fuzuli Bayat (2015: 279) da Şamanizm’den Budizm’e geçildiğinde Şamanın etkisini kıramayan Buda rahipler, Şamanın değerlerini ve efsanevi yönünü üstlenmiştir. Aynı durum Hristiyanlıktaki azizler için de geçerlidir. İslam dininin kabul edilmesiyle birlikte geçmişten kalan manevî unsurlar kendilerine yeni dinin içerisinde bir yer aradı ve bu yer Anadolu’da yayılan tasavvuf cereyanında, inanç sistemlerini yansıtan motifler de veli menkıbelerinde buldu. Veli menkıbelerine bugünkü şeklini veren esas unsur ise Budizm’deki aziz telakkisinin veliler etrafında gelişen kerametlerle sıkı bağlantısı olmuştur.

³Velilerin, dervişlerin vb. şahsiyetlerin Türk menakıpnamecilik geleneği içerisinde en etkin olduğu alanların Anadolu’daki Türk İslam varlığının yayılması ve korunması hususunda olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu’da İslam’ın yayılmaya çalışılmasıyla birlikte Türk varlığının korunması önem arz etmekteydi. Bu yüzden Anadolu’nun büyük çoğunluğunda gayrimüslimlerin hüküm sürdüğü sanat, ticaret gibi alanlar kontrol altına alınmalıydı. Bu amaçla 13. yüzyıldan itibaren Anadolu’da kuvvetli bir teşkilat hâline gelen Ahi teşkilatı, Anadolu’nun her yerine veli tipine bürünmüş sanat, ticaret ehlinin göndererek bu alanlarda Türk varlığının hüküm sürmesini sağlamaya çalışmıştır. Osmanlı’nın kuruluşunda dahi önemli rol oynayan ve Ömer L. Barkan’ın (2002: 247-249) kolonizatör Türk dervişleri adını verdiği bu şahsiyetler gittikleri her yerde halka sanatı, ticareti öğretmiş, kendileriyle birlikte geldikleri yerlerin gelenek göreneklerini, dini adabı, erkânını beraberinde getirerek topluma önderlik edip Anadolu’nun dört bir köşesinde Türk varlığının etkin kılınmasını sağlamıştır.

⁴Kitab-ı Mukaddes, “Tevrat, Zebur, İncil’e verilen ortak ad.” (Türkçe Sözlük, 2011: 1450).

⁵Kemikler sayesinde hayata geri dönüleceğine ya da yaşamın devam edeceğine inanılmaktadır. Bu yüzden ölü insan veya hayvanların kemikleri özenle muhafaza edilirdi. Düşmanların cesetleri ise ateş ile yok edilmeye çalışılırdı ki (Roux, 2015: 85) bu yeniden dirilişi önlemek amacıyla yapılmaktaydı. Pazırık ve Şibe kurganı gibi bazı kurganlarda cesetlerin mumyalanarak defnedilmesinin amacı da yeniden dirilişin gerçekleşebilmesi için cesedin mümkün olduğunca sağlam tutulup kemiklerin iyi korunmasıdır (Çoruhlu, 2004: 245).

⁶Tevrat’ta yer alan bu kıssa Envâru’l-Âşıkîn’de de olduğu gibi anlatılır. Ancak burada Elisha, İlyas Peygamber; dirilen çocuk ise Yusuf Peygamber olarak anlatılmaktadır (A. Bıcan, “t.y.” s.257-258).

⁷Ahmet Y. Ocak’a göre temeli Şamanist dönemde atılan, Müslüman Türklerin yaşadığı yerlerde ve Anadolu’da teşekkül eden veli kültürünün temel dayanağını İslamiyet öncesi eski Türk inanışları oluşturmaktadır. Velilerde tespit edilen ateşte yanmama, şifa verme vb. olağanüstü hâllerin Türk şamanlarında da görülüyor olması buna bir dayanak olarak gösterilmektedir. Şamanların sergilediği bu olağanüstü meziyetler pek çok tarikat ahalisinde olduğu gibi Bektaşî menakıpnemelerinde yer alan kerametlerle âdeta yeniden vücut bulur. Buna ek olarak Ocak, en eski Türk inanışlarından biri olan atalar kültürünün de veli kültürünün oluşmasında önemli bir rolü olduğunu savunmaktadır (2016: 37-39).

⁸Mutezile, “Kaderi inkâr ederek “kul, ettiklerinin yaratıcısıdır” diyen ve Tanrı’nın sıfatları konusunda sünnet ehlerinden ayrılan bir felsefe.” (Türkçe Sözlük, 2011: 1715).

⁹Süleyman Uludağ kerametleri bilgi türü, güçle ilgili ve dua ile ilgili olarak üç maddede inceler; İbn Arabî, kerametleri sekiz organ üzerinden inceler (Uludağ, 2004: 23, 29-30). Pertev N. Boratav (2013: 53-55) veli kerametlerini dört ana başlık altında otuz beş madde ile sıralarken A. Y. Ocak (2016: 127-131) kerametleri sekiz ana başlık altında altmış madde hâlinde inceler.

¹⁰Mevlana'nın ölüleri diriltmesinin yanı sıra onun ölümün önüne geçebileceğini aktaran bir rivayet mevcuttur. Bu rivayete göre Mevlana ölen dervişlerinden birisi için “Neden daha önce haber vermediniz? Onun ölmesini önlerdim” diyerek orada bulunanlara kızar (A. Eflâki, 2012: 221).

¹¹Hızır'ın bin yıl yatan ölüyü dirilttiğine dair bir rivayet bulunmaktadır. Bu rivayet, Pir Sultan Abdal'ın bir manzumesinde şu şekilde yansıtılmaktadır: “*Kim dokudu bin çiçekli halıyı / Kim diriltti bin yıl yatan ölüyü / Kırklar meclisine gelen doluyu / Dolduran Muhammed, içen Ali'dir*” (Öztelli, 1985: 109).

¹²Benzer bir rivayeti Ahmet Y. Ocak şu şekilde aktarmıştır: Battal Gazi bir keresinde Hristiyan askerlerini kovalamaktadır. Hz. Hızır onların önelerini keser ve Müslüman olmalarını ihtar eder. Hristiyan askerler, “Eğer Battal Gazi, Hz. İsa gibi ölüleri diriltbilirse teklifi kabul edeceğiz” diye Hz. Hızır'a bildirirler. Battal Gazi bu işin altından nasıl kalkacağını düşünürken Hz. Hızır'ın tavsiyesi üzerine yalnız başına bir adada oturmakta olan İlyas Peygambere başvurur ve ondan bir dua öğrenir. Askerlerin yanına dönen Battal Gazi öğrendiği bu duayı gösterilen bir erkek ve bir kadın mezarında okur, mezardakiler dirilip ayağa kalkar. Bu olay üzerine askerler de Müslüman olmayı kabul ederler (Ocak, 2013: 267).

¹³Bu konuda detaylı bilgiler için bakınız: James G. Frazer, Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri II, 2012: 119-124; Mircea Eliade, Şamanizm, 2014, 211-218.

Kaynaklar

- AHMED BÎCAN (“t.y.”). *Envâru'l Âşıkîn (Âşıkların Nurları)*. Cilt 1, Tercüman Yayınları.
- AHMED EFLÂKÎ (2012). *Ariflerin Menkıbeleri*. (Çev.: Tahsin Yazıcı), İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- ASLAN, N. (2006). “İduk” Geleneğinin Anadolu’da Yaşatılan Bir Şekli (Etyemez Köyü Hak Salımı Âdeti)”, *TÜBAR*, XIX/Bahar, 245-256.
- ATASEVER, M. (2012). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Menkıbeler (Anadolu Sahası)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ATEŞ, A. (2016). “Ölülerin Nasıl Diriltildiğinin Kuşlar Üzerinden Hz. İbrahim’e Gösterilmesi (Bakara 260. Âyetin Anlamı İle İlgili Bir Değerlendirme)”. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 9-34.
- BARKAN, Ö. L. (2002). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolonizatör Türk Dervişleri”. *Türkler*, C. 9, 242-278, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- BAYAT, F. (2015). *Türk Mitolojik Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi 1*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- BORATAV, P. N. (2013). *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- CANDAN, İ. (2018). *Manisa İli Akhisar İlçesinde Evliya Kültü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇETİN, İ. ve KARADEMİR, S. (2018). “Keçeci Baba’nın Bektaşî Kültüründeki Yeri”. *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, 305-317.
- ÇORUHLU, Y. (2004). “Eski Türklerde Ölüm”. *Cogito (Ölüm: Bir Topografya)*, S. 40, 244-269.
- DEMİR, N. ve ERDEM, M. D. (2007). *Saltık-nâme Cilt 1, 2, 3*. Ankara: Destan Yayınları.
- ELİADE, M. (2014). *Şamanizm*. (Çev.: İsmet Birkan), Ankara: İmge Kitabevi.
- FERİDÜDDİN ATTÂR, (2012). *Evliya Tezkireleri*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık
- FRAZER, J. G. (2012). *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri II*. (Çev.: Mehmet H. Doğan), İstanbul: Payel Yayınları.
- GÖLPINARLI, A. (1958). *Hacı Bektaş Veli Vilâyetname (Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli)*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- GÜZEL, A. (2012). *Dini-Tasavvufî El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAPLAN, M. (2016). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 -Tip Tahlilleri-*. İstanbul: Dergâh Yayınları,

- KESKİN, Y. M. (2004). “Gelenek ve Modernlik İlişkisi Bağlamında Türkiye’de Ziyaret Olgusuna Sosyolojik Bir Bakış”. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 6(18), 89-101.
- KÖKSAL, H. (1984). *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (2016). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa Tarih.
- KÖSE, A. ve AYTEN, A. (2010). *Türbelere Popüler Dindarlığın Durakları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kur’an-ı Kerim Meâli*. (Hızl.: Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 2011.
- Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları. 2016.
- OCAK, A. Y. (2013). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- OCAK, A. Y. (2016). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Menâkıbnâmeleri –XV-XVII Yüzyıllar–*İstanbul: Timaş Yayınları.
- ÖNAL, R. (2019). “İslam Teolojisinde Kutsal Kitap İnancı: Kutsal Metinlere Olan İhtiyacın Teolojik Temelleri”. *II. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, 1067-1081.
- ÖZÇELİK, M. (1995). “Adımı Kerâmetinden Alan Veliler”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, 229-236.
- ÖZDEMİR, M. (2013). “Türk Kültüründe Dağ Kültü ve Bir Yüce Dağ: Halbaba”. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Y. 5, S. 9, 141-164.
- ÖZTELLİ, C. (1985). *Pir Sultan Abdal (Yaşamı ve Bütün Şiirleri)*. İstanbul: Özgür Yayın-Dağıtım.
- PEKER, S. (2015). *Mezar ve Türbelere Kült Merkezli Bir Bakış (Aksaray Örneği)*. Konya: Kömen Yayınları.
- ROUX, J. P. (1999). *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*. (Çev.: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ROUX, J. P. (2015). *Eski Türk Mitolojisi*. (Çev.: Musa Yaşar Sağlam), Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- SAVAŞ, H. (2019). “Bazı Menakıbnamelerde Keramet Motifi Olarak Karşılaşılan Halk Hekimliği Uygulamaları”. *Toroslardan Tanrı Dağlarına Türk Halk Biliminin Ulu Çınarı Prof. Dr. Ali Berat Alptekin Armağanı*, (edt. Esmâ Şimşek vd.), 835-842, Konya: Kömen Yayınları.
- TÜRKAN, H. K. (2016). “Hatay’ın Merkez İl ve İlçelerinden Derlenen Hz. Ali Kerametleri”. *Karadeniz*, (31), 139-156.
- Türkçe Sözlük*, (haz. Şükrü Halûk Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- ULUDAĞ, S. (2004). “Tasavvuf Kültüründe Keramet Anlayışı, Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü”. *Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları*, 15-36, Bursa: F. Özsan Matbaası.
- ÜNVERDİ, V. (2020). “İslâm Kelâmı Açısından Mucize Kerâmet İlişkisi”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.16/2, 1-20.